

Рис. 7. Яблонська Т. Н. Натюрморт із зеленою пляшкою. Папір, пастель. 2005 р.

Рис. 8. Яблонська Т. Н. Дзвіночки (Лісові дзвіночки). Папір, пастель. 16 червня 2005 р., день смерті художниці.

Надійшла до редакції 27.03.2023 р.

УДК 7.038.6

СМІХОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КАРТИНАХ ТИПУ «КОЗАК МАМАЙ»

Бушак Станіслав – аспірант кафедри теорії та історії мистецтва,
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0001-9106-199X>
<https://doi.org/10.35619/ucpm.vi44.608>
mamajlisky@ukr.net

Розглянуто особливості сміхової культури українських народних картин типу «Козак Мамай», надзвичайно популярних серед нашого народу протягом чотирьох століть (XVIII-XXI). Виявлено, що часто вони асоціюють з веселим, здебільшого гумористичним сприйняттям образу головного героя цих творів – козака-музиканта. В той же

час на переважній більшості подібних творів козак зображений задумливим, відсторонено-спокійним, медитативно-заглибленим у свої спогади, мрії та роздуми. З'ясовано, що сміховий ефект цих творів виникає за рахунок протиставлення візуально-пластичного образу козака (в цілому – серйозно-просвітленого) його літературно-словесному двійнику, який виникає в уяві глядача при читанні написів на картинах.

Ключові слова: народна картина, «Козак Мамай», сміх в мистецтві, гумор та сатира, майстри сміху.

Постановка проблеми. Автор прагне в'яснити, як притаманне українцям почуття гумору знайшло свій прояв у корпусі українських народних картин типу «Козак Мамай». І які специфічні особливості сміху найбільш характерні для цих творів, що є однією візитівок української культури.

Наукова новизна дослідження. Вперше досліджено сміхові особливості народних картин типу «Козак Мамай» та введено до наукового обігу низку творів, які ці риси національного сміхового світовідчуття ілюструють в історичній ретроспективі. Уточнено естетичну специфіку цих творів, де сміхове начало поєднується з філософсько-світоглядним, а звично-побутове – з екзистенційно-сакральним і навіть містичним.

Мета статті – встановити роль елементів сміхової культури українців у створенні епічного образу козака-запорожця – улюбленого героя українського народу на картинах типу «Козак Мамай», популярність якого лише зростає в нинішні часи.

Практичне використання. Це дослідження є певним внеском у виявлення факторів, що вплинули на формування емоційно-ментальної самотності українського народу та становлення його національного характеру, насамперед у сфері сприйняття гумору та сміху.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. На присутність елементів сміхової культури в картинах типу «Козак Мамай» звертали увагу чимало дослідників українського мистецтва: П. Жолтовський [12], Г. Іващенко [13], Г. Логвин [16], Л. Міляєва [18], Д. Яворницький [21] та ін. Писав на цю тему і С. Бушак, присвятивши їй кілька своїх публікацій та проаналізувавши низку відомих творів, в яких зафіксовані елементи гумору та сатири [3-7].

Серед помітних досліджень останнього періоду про «козаків-мамаїв» (І. Зінків, 2007; Т. Марченко-Пошивайло, 2007; Р. Забашта, 2020). Однак ця тема не отримала помітного наукового зацікавлення. Останньою з робіт, що заслуговує на увагу в цьому сенсі, є книга Г. Іваценка-Дзвінкового «Нехай козириться» (2004 р.), в якій, зокрема, «мамаї» розглядаються в історичному та культурному контекстах гральних карт (виконаних групою українських художників) [13].

Неодноразово звертав увагу на присутність ознак сміхової культури в «мамаях» П. Білецький – найавторитетніший дослідник образу сидячого козака з кобзою [2; 3, 29-30, 32]. Він часто писав про самотність цих творів: «Композиція типу «Козак Мамай» є національно специфічною. Ні в російському, ні в польському мистецтві, які близькі українському, не зустрічаємо подібних зразків, нема нічого хоча б трохи аналогічного і в мистецтві Західної Європи. Усе це надає «Козакам Мамаям» певної загадковості...» [2; 4] (Мал. 1).

Мал. 1

Унікальною особливістю цих картин є присутність у них написів (переважно віршованих), часто настільки розлогих, що вони наближаються до розмірів невеликої поеми. На них звертали увагу та публікували їх П. Куліш (1856), М. Маркевич (1860 р.), Г. Галаган (1882 р.), Д. Яворницький (1888 р.), С. Гаврилова (1997 р.) [14; 316-319], [17; 51], [10; 21-27], [21; 84-86], [9].

На жаль, в усіх згаданих працях дослідники обмежувалися лише фіксацією присутніх на картинах текстових написів, коментуючи, здебільшого, лише окремі незрозумілі слова чи вирази. Однак мова не йшла про реконструкцію цілісної картини світосприйняття воїна-запорожця, його спогадів, мрій та роздумів. Саме це і обумовило подальше дослідження цієї проблеми, якій автор цієї статті вже присвятив низку публікацій та дав досить розлогу інтерпретацію дослідженим текстам [3-6], [7; 34-35, 65-67 та 70-77]. Тож надзавданням статті є пошук в структурі картин тих художніх елементів, що створюють сміховий ефект – такий прикметно-характерний для цих славнозвісних творів.

Виклад основного матеріалу. Сміх є однією з найпоширеніших і, в той же час, найзагадковіших емоцій в культурі людської цивілізації. Він притаманний всім народам планети, не зважаючи на різний рівень їх цивілізаційного розвитку. Важливо, що кожен народ має характерні лише йому особливості сприйняття сміху, або свою національну сміхову культуру. Органічне та багатогранне почуття гумору є яскравою рисою українського національного характеру. Доказом цього виступає помітний перелік прізвищ видатних майстрів сміху України, котрими пишається вітчизняна культура. При цьому, сміх має безліч відтінків, виступаючи в широкому спектрі емоційних проявів – від веселого і безжурно-щасливого до сумного, розпачливого та безнадійно-трагічного. Сміх може бути як пустим, поверхнево-дріб'язковим (в народі його називають «дурносміх»), так і глибинним, філософськи наповненим, пророчим. Не лише письменники володіють секретами сміху, а й митці образотворчого мистецтва. Серед них можна назвати графіків А. Базилевича та О. Данченка, живописців Л. Ковригу та В. Слєпченка, скульпторів В. Чепелика і В. Щура та ін.

Сміх має багато специфічних особливостей, зокрема – національних, притаманних певним народам і безліч емоційних та інтелектуальних відтінків – від м'якого доброзичливого гумору до їдкої та вбивчої сатири. Разючою зброєю сміху виступає, насамперед, слово, явлене у всіх його виражальних можливостях. Не лише слово, але і його емоційні відтінки, поєднані з позою, жестом і гримасою людини, можуть бути своєрідним «спусковим гачком» цієї могутньої емоції.

Нерідко сміхом управляють словесні обмовки (як випадкові, так і свідомі), або недосконале володіння мовою. Незнання загальноприйнятих мовних конструкцій (як-то – прислів'їв, приказок, ідіом та ін.) свідчить про низьку мовну культуру особи.

Яскравими засобами передачі відтінків сміху в царині образотворчих мистецтв традиційно виступають *шарж* і *карикатура*, що використовують свідому деформацію пропорцій та порушення масштабності реальних об'єктів навколишнього світу з метою створення сміхової емоції. Внаслідок цього, величезним потенціалом сміху володіє *мультимплікація*, – специфічний жанр кіно, що застосовує малюнок і колір для створення несподіваних та часто і неможливих (в умовах реального світу) ефектів перебігу подій мистецького сюжету.

Справжніми титанами і повелителями величезного діапазону сміху, котрі володіли його невичерпними і таємничими секретами були видатні українські письменники від Г. Сковороди до П. Глазового. Але не лише чарівники веселого слова, а й чимало митців образотворчого мистецтва, блискуче володіли секретами сміху. Неперевершеним знавцем секретів сміху українців серед художників-графіків був А. Базилевич, ілюстрації якого до «Енеїди» І. Котляревського стали безсмертною прикрасою українського мистецтва.

Прикладом утілення багатючих відтінків сміху в скульптурі є портрет народного артиста УРСР М. Яковченка (1900-1974 рр.) у скверіку біля Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка у Києві (2000 р.). Біля ніг видатного майстра сміху, який з успіхом працював у цьому театрі, скульптор В. Чепелик зобразив його улюбленого песика Фан-Фана. Фігури актора і песика виконані у натуральну величину, що нерідко приводило до курйозів, бо перехожі часто плутали скульптурних персонажів з живими людиною та твариною.

Іншими, не менш знаменитими скульптурними творами, де виразно втілено сміхові мотиви, є популярні в столиці України пам'ятники київського скульптора В. Щура – «Паніковський» (1998 р.) та «Проня Прокопівна і Голохвастов» (1999 р.).

Розглядаючи картини типу «Козак Мамай» ми, як правило, не спостерігаємо нічого такого, що могло б відразу викликати сміх глядача. Здебільшого козака малюють задумливо-серйозним, інколи – майже сумним. Нерідко бачимо на вустах воїна легку, майже непомітну посмішку (Мал. 1). Відверто козак сміється хіба що на картині художника П. Рибки (1855 р., НХМУ, Ж- 812) (Мал. 2).

Мал. 2

Як правило, сміхова емоція з'являється у глядачів, коли вони починають читати написи на картинах. Нерідко вони коментують саме зображення, конкретизуючи і уточнюючи його зміст. Але, в

більшості випадків такі написи створюють значно ширшу і розлогішу картину, ніж та реальність, намальована на зазначених творах. Ця, утворена словами реальність, передає думки козака, його спогади та мрії, допомагає глядачеві збагнути проблеми та прагнення воїна, досягнути його внутрішній світ та усвідомити цілісну картину його світобачення.

Л. Махновець, коментуючи майже дослівну схожість монологу театрального образу Запорожця з вертепного дійства з написом на картинах, зазначав: «Вертепний запорожець з бандурою – це сценічний варіант образу напівлегендарного козака Мамає, портрети якого на Україні XVII-XVIII ст. зустрічалися сотнями. Підпис під цими портретами є найчастіше скороченим, іноді з деякими відмінностями, різновидом вертепного монологу запорожця... Ймовірно, що вертеп запозичив цей монолог з якогось поширеного підпису до одного з портретів Мамає. Цей факт є ілюстрацією єдності стародавнього українського образотворчого, сценічного і словесного мистецтва» [11; 17].

Д. Ліхачов стверджував, що *сутність смішного залишається у всі віки однаковою*, однак домінування тих чи інших рис у «сміховій культурі» дозволяє розпізнати в сміхові як національні риси, так і риси епохи. Давньоруський сміх належить за своїм типом до сміху середньовічного... Автори середньовічних і, зокрема, давньоруських творів частіш за все змішують читачів безпосередньо собою... Зниження свого образу, самовикриття, типові для середньовічного і, зокрема, давньоруського сміху [15; 7]. Аналогічну думку висловлював і М. Бахтін, вказуючи на важливу особливість народно-святкового сміху, який спрямований і на тих, хто сміється» [1; 7].

Це прикметна риса світової сміхової культури безпосередньо стосується й українців, у даному випадку – образу козака, зображеного на народних картинах типу «Козак Мамає». Пов'язуємо особливості цього сміху з явищем *«гротескного реалізму»*, про який М. Бахтін наголошував у статті «Рабле і Гоголь», акцентуючи увагу на тому, що традиції гротескного реалізму були в Україні дуже сильними та живучими. Осередками їх концентрації були духовні школи, бурси та академії... Мандруючі бурсаки та нижчі клірики, «мандрівні дяки», розносили усну літературу фацецій, анекдотів, дрібних усних травестій, пародійної граматики по всій Україні. Шкільні рекреації з їх специфічними звичаями і правами на вольність відіграли в Україні суттєву роль у розвитку культури. Традиції гротескного реалізму були ще живими в українських навчальних закладах (не лише духовних) в часи Гоголя і навіть пізніше... Вільний рекреаційний сміх бурсака споріднений з народно-святковим сміхом, що звучав у «Вечорах» і, в той же час, той український бурсацький сміх був віддаленим київським відголоском «*gisus paschalis*» (пасхального сміху). Тому елементи народно-святкового українського фольклору та елементи бурсацько-гротескного реалізму так органічно поєднуються у «Вії» і «Тарасі Бульбі» подібно тому, як аналогічні елементи три століття перед тим органічно поєднувалися у романі Ф. Рабле [1; 528].

Думки про те, що серед авторів «мамаїв» могли бути і освічені студенти-бурсаки, які вміли не лише вправно віршувати, але й малювати, знаходять своє документальне підтвердження. П. Жолтовський, який досліджував малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні, виявив серед них три роботи середини XVIII ст. із зображенням козака з кобзою. Два з цих творів були анонімними, але вдалося виявити прізвище автора третього з них. Ним був майбутній художник-іконописець Г. Маляренко, який студіював у Лаврі також ікони, портрети і сюжети з вітчизняної і античної історії та міфології [7; 58 та 12; 293].

П. Білецький стверджував, що найдавнішою серед «мамаїв» є композиція із зображенням самотнього козака, що сидить на землі у «східній» позі, граючи на музичному інструменті типу кобзи або бандури. Біля воїна пасеться його кінь та знаходяться особисті речі – зброя, посуд, часто – герб. Цієї ж думки дотримувався і П. Жолтовський – видатний дослідник «мамаїв». У таких творах або зовсім відсутні написи, або вони є стислими і лаконічними.

У більш пізніх творах написи стають значно більшими. Помічено, що нерідко вони майже дослівно співпадають із текстами вертепних вистав, де одну з головних ролей виконує козак-запорожець. У дослідників домінує думка, що написи на картинах типу «Козак Мамає» виникли першими, а вже потім вони вплинули на сценічний образ запорожця з вертепних вистав. При цьому поміж текстами з вистав та написами на картинах часто існують значні відмінності.

Якщо походження композиції картин типу «Козак Мамає» П. Білецький пов'язував із буддійським мистецтвом Тибету та Монголії, то написи на цих творах – із текстами українських вертепних вистав. «Усі дослідники погоджуються з тим, що напис зв'язався з картиною вже після того, як основа живописної композиції більш-менш склалася» [2; 9].

Важливо, що всі різновиди картин типу «Козак Мамає» об'єднує наявність пластичного композиційного канону – постаті сидячого козака-музиканта, Характер пісень, котрі наспівує воїн, або зміст його думок та спогадів передають написи на картинах. Серед них присутня не лише звичайна життєва інформація, але й важливі світоглядні міркування та роздуми про сенс людського існування, зокрема про його веселі і сумні, трагічні та гумористичні, а то й сатиричні сторони.

У деяких творах думки козака матеріалізуються для глядача у вигляді намальованих біля нього зображень інших людей, з якими воїн вступає у певні стосунки. В цих випадках не завжди зрозуміло, чи йдеться про реальні події минулого часу (спогади героя), чи про його мрії та плани на майбутнє. Ці другорядні дійові особи багато чого говорять про характер мислення і поведінку головного героя картин – козака-запорожця.

Зразком подібного твору є полотно «Козак Мамай з двома дівчатами» (XIX ст., НХМУ, № Ж 803). На ньому, позаду молодого, багато одягненого воїна, що сидить на землі з кобзою в руках, зображено двох красивих жінок, про яких написи біля їх голів, говорять, що це «Галька» та «Маруся». Про самого ж вродливого, у розквіті сил козака, напис внизу картини стверджує, що це – «Козак Шарпило – древній запорожець» [7; 226]. Вірші на цій картині починаються так: «Сидить козак під вербою / Держить кобзу під полою / Та у кобзу затинає / Свою жінку проклинає». Наведені рядки не мають нічого спільного з намальованими на картині подіями. Дерево у лівій частині композиції жодним чином не схоже на вербу, а козак тримає кобзу не під полою, а в руках. Жодних натяків на сварку та прокльони у цьому творі немає. У картині домінує поетичний та ліричний настрій. Тобто наведений текст різко контрастує з намальованим зображенням і ця особливість є характерною прикметою багатьох подібних творів.

У картинах типу «Козак Мамай» часто трапляються як зорові (образно-пластичні), так і словесні (літературно-філологічні) блоки та деталі, які несуть у собі сміхове навантаження. Часто написане слово доповнює зоровий образ козака, але нерідко й привносить у його сприйняття ті риси, що відсутні у намальованому образі.

Наприклад, у тексті йдеться: «Козак – душа справедлива, / сорочки не має. / Як не п'є, то воші б'є, / А все ж не гуляє». Натомість бачимо, що намальований козак одягнений у багатий одяг – святкові шаровари, вишиту сорочку та оздоблений золотими візерунками жупан. З першого погляду, ці вірші малюють явно гумористичний образ воїна-п'яниці, який навіть не може подолати набридливих комарів-кровососів. З іншого боку, ці натуралістичні деталі є глибоко правдивими подробицями реальних обставин тієї доби.

Про це красномовно свідчить французький інженер-фортифікатор та письменник Г. Л. де Боплан (1600-1673 рр.) – автор славнозвісної книги «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського...» (1660 р.). Будучи офіцером армії Речі Посполитої на службі у польського короля Сигізмунда III Вази, він майже 18 років жив в Україні, тісно спілкувався з козаками та чудово знав реальні умови їх щоденного життя. Високо цінюючи бойовий дух та вишкіл запорожців, Боплан правдиво писав про ті численні фізичні випробування, з якими стикалися всі воїни діючих армій того часу – польської, татарської та козацької. Описав він і ті чисельні проблеми, котрі спричиняли для людей степові комахи – комарі, мухи, блохи та воші. В контексті цієї інформації, згадка про козака, який «воші б'є», сприймається у зовсім іншому світлі.

Карикатурно-сміхову трактовку супроводжуючого козака персонажу бачимо на картині «Козака з ляхом розговор» (поч. XIX ст., НХМУ, № Ж - 172) (Мал. 3). На ній, біля молодого воїна, котрий сидить у традиційній позі Мамає, зображено улесливо-підступного панка, який протягує воїну пляшку алкоголю та чарку. Обличчя цього «пана-ляха» карикатурно деформоване, а черевики на його ногах нагадують ратиці копит чорта. Цей твір яскраво ілюструє присутність серед картин типу «Козак Мамай» рис сатиричної трактовки деяких другорядних персонажів, що, відповідно, викликає у глядачів почуття негативного ставлення до них [7; 236].

(Мал. 3)

Іншим, надзвичайно цікавим є твір, розміщений Д. Яворницьким у книзі «Запорожжя...» під назвою «Група запорожців, зібрання О. М. Поля» [21; 72] (Мал. 4). Нині музей О. Поля носить назву «Історичний музей ім. Д. І. Яворницького», а картина – «Запорожці розважаються» і датується серединою XVIII ст. [20; 123].

(Мал. 4)

На ній зображено шістьох козаків, які відпочивають на галявині. Смісловим центром твору є молодий усміхнений козак із кобзою в руках, що сидить на траві в традиційній позі Мамає і награв веселу мелодію. Під неї, взявши руки в боки, навприсядки танцює його товариш (в центрі картини). Позаду музиканта ще один запорожець, із довгим чубом та з пляшкою у правиці, подає лівою рукою чашку з алкоголем своєму побратимові, котрий вдячно йому посміхається. В правій частині твору два козаки сваряться, не поділивши щось поміж собою. Один із них, тримаючи в лівій руці скрипку, схопив правою свого суперника за чуба, а той, взявши побратима за плече лівою рукою, замахнувся на нього правою, пальці якої затиснули люльку.

Нехитрий сюжет цієї явно реалістичної побутової сцени виконано безперечно самодіяльним художником, Знаменно, що з шести персонажів цієї картини, чотири намальовані в профіль, що є найпоширенішим способом передати зовнішню схожість портретованих. Не зважаючи на технічну недосконалість твору, кожен із героїв володіє неповторними рисами обличчя, а це вказує на те, що невідомий художник брав за основу зовнішність цілком конкретних людей.

Висновки. В результаті проведеної роботи виявлено, що живописний образ козака Мамає на знаменитих народних картин ніколи не буває особисто смішним чи карикатурним. Дуже рідко воїн-музикант буває однозначно веселим; на більшості ж подібних творів козак лише злегка посміхається. Здебільшого його малюють спокійним, зосереджено-серйозним, відстороненим від активних подій оточуючої навколишньої дійсності.

Козак перебуває в особливому медитативно-просвітленому стані споглядання подій навколишньої реальності, – іншої, ніж та, що постійно оточує його і усіх нас. Воїн ніби уважно, наполегливо і вперто вдивляється у ту невидиму (для інших дійових осіб на картинах і для глядачів) позачасову духовну реальність, яка несподівано та раптово відкрилася його внутрішньому зору.

Сміховий ефект українських народних картин типу «Козак Мамає» базується здебільшого на протиставленні класичного (традиційного і канонічного) зображення козака-музиканта зі сміховими написами на них. Сам же козак рідко буває відверто веселим: здебільшого в його живописному образі домінують просвітлений спокій та замріяна медитативність, нерідко – прозорий сум та легка самоіронія.

Натомість, усе духовне багатство його широкої та шляхетної душі розкриваються перед глядачами, завдячуючи написам на картинах. Серед них представлені не лише щоденно-побутові роздуми та турботи воїна, але і його світоглядно-філософське бачення світу та осмислення свого місця в ньому. Поміж цих написів яскравими спалахами виділяються певні думки і сюжетні сцени, котрі мають гумористичний та сатиричний характер трактовки подій. Здебільшого вони спираються на традиції сміхової культури українського народу, пов'язані з явищами гротескного реалізму та бурлеску.

Перспектива подальших досліджень. Враховуючи те, що образ «Козака Мамає» продовжує залишатися популярним серед українського народу і в ХХІ ст., вивчення особливостей сміхової культури цих картин має велику перспективу.

Ілюстрації до статті

1. Невідомий художник. Козак Мамає. XVIII ст. Полотно, олія. Твір опубліковано в: Яворницький Д.І. Запорожжє в остатках старини і переданнях народа. С-Пб., 1888. С. 83.
2. Петро Рибка. Козак Мамає. 1855 р., Полотно, олія. НХМУ, Ж- 812.
3. Невідомий художник. Козака з ляхом разговор. Початок XIX ст., Полотно, олія. НХМУ, № Ж – 172.
4. Невідомий художник. Запорожці розважаються. Середина XVIII ст. Полотно, олія. Дніпровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького.

Список використаної літератури:

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. Москва : Худож. лит. 1990. 543 с.
2. Білецький П. О. «Козак Мамає» – українська народна картина. Львів : Вид-во Львів. ун-ту. 1960. 32 с., іл.
3. Бушак С. М. «Козак-душа правдивая» (серйозне та смішне в образі козака Мамає). *Образотворче мистецтво*. 1988. № 2. С. 69-70.

4. Бушак С. М. Козак – душа правдивая (діалектика серйозного і смішного в образі козака Мамай). *Сіверянський літопис*. 1998. № 5. С. 103-108.
5. Бушак С. М. «Мамаї» та сміхова культура українського народу. *Слово і час*. 1998. № 12. С. 76–79.
6. Бушак С. М. Українська народна картина «Козак Мамай» та вертепний театр. *Південний архів (Зб. наук. пр. Філологічні науки)*. Вип. XXXXII. Херсон : Херсон. держ. ун-т. 2008. С. 16–23.
7. Бушак С. М. Дослідження. Валерій та Ірена Сахарук: каталог. Козак Мамай. Феномен одного образу та спроба прочитання його культурного «ідентифікаційного» коду. Альбом. Київ : Родовід. 2008. 304 с.
8. Бушак С. М. Народна картина. *Історія українського мистецтва. У п'яти томах*. Мистецтво другої половини XVI – XVIII століття. Т. III. Київ. 2011. С. 869-890.
9. Гаврилова С. Народна картина в колекції Чернігівського художнього музею. *Родовід*. 1997. Ч. 17. С. 36-42.
10. Галаган Г. П. Вертепная драма и ее сценическая постановка. *Киев. старина*. 1882. Т. IV. Ноябрь, декабрь. С. 9-38.
11. Давній український гумор та сатира. Упоряд., вступ. ст. та прим. Л. Махновець. Київ : Держ. вид-во худ. літ. 1959. 496 с.
12. Жолтовський П. Український живопис XVII-XVIII ст. Київ : Наук. думка, 1978. 327 с.
13. Івашенко-Дзвінковий Г. Нехай козириться. Гральні карти в історичному і культурному контекстах. Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2004. 208 с., іл.
14. Куліш П. *Повн. збір. тв.* Наук. праці; Публіцистика. Київ : Критика, 2015. Т. III: Записки о Южной Руси: [У 2 кн.] Упоряд., стаття, комент. В. Івашків. Кн. 1. 416 с., іл.
15. Лихачев Д. С., Панченко А. М., Поньрко Н. С. Смех в Древней Руси. Ленинград : Наука, 1984. 295 с.
16. Логвин Г. Украинское искусство X-XVIII вв. Москва : Искусство, 1963. 292 с.
17. Маркевич Н. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян. Киев : Добровольное об-во любителей книги УССР, 1991. 174 с.
18. Милыева Л. С. Искусство Украины, Живопись, графика. *История искусства народов СССР XVII-XVIII веков*. Москва : Изобр. искусство, 1976. Т. IV. С. 159-224.
19. Петров Н. Старинный Южно-Русский театр. *Киевская старина*. Т. IV. 1882. Ноябрь, декабрь. С. 438-481.
20. Світ очима народних митців. Українське народне малярство XIII-XX століть. Альбом. Автори-упоряд.: В. І. Свенціцька, В. П. Откович. Київ : Мистецтво, 1991. 304 с.
21. Эварницкий Д. И. (Яворницкий Д. И.). Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Санкт-Петербург: Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1888. Ч. 1, 2. 447 с. (Факсимільне перевид. Київ : Веселка, 1995).

References:

1. Bakhtin M. M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura Srednevekov'ya i Vozrozhdeniya. Moscow : Khudozh. lit. 1990. 543 p.
2. Bilets'kyi P. O. «Kozak Mamay» – ukrayins'ka narodna kartyna. L'viv: Vyd-vo L'viv. un-tu. 1960. P. 1-32, il.
3. Bushak S. M. «Kozak – dusha pravdyvaya» (seryozne ta smishne v obrazi kozaka Mamaya). *Obrazotvorche mystetstvo*. 1988. № 2. P. 69-70.
4. Bushak S. M. «Kozak – dusha pravdyvaya» (dialektyka seryoznoho i smishnoho v obrazi kozaka Mamaya). *Siveryans'kyi litopys*. 1998. № 5. P. 103–108.
5. Bushak S. M. «Mamayi» ta smikhova kul'tura ukrayins'koho narodu. *Slovo i chas*. 1998. № 12. P. 76–79.
6. Bushak S. M. Ukrayins'ka narodna kartyna «Kozak Mamay» ta vertepnyy teatr. *Pivdennyi arkhiv. Zbirnyk naukovykh prats'. Filolohichni nauky*. Vypusk XXXXII. Kherson : Khersons'kyi derzhavnyy universytet. 2008. P. 16–23.
7. Bushak S. M.: doslidzhennya. Valeriy ta Irena Sakharuk: kataloh (2008). Kozak Mamay. Fenomen odnogo obrazu ta spoba prochyttannya yoho kul'turnoho «identyfikatsiynoho» kodu. Al'bom. Kyiv: Rodovid. 304 p.
8. Bushak S. M. Narodna kartyna. *Istoriya ukrayins'koho mystetstva. U p'yaty tomakh*. Mystetstvo druhoyi polovyny XVI – XVIII stolittya. Tom tretiy. Kyiv. 2011. P. 869-890.
9. Havrylova S. Narodna kartyna v kolektsiyi Chernihivs'koho khudozhn'oho muzeyu. *Rodovid*. 1997. № 17. P. 36-42.
10. Galagan G. P. Vertepnaia drama i yeyo stsenicheskaya postanovka. *Kiyevskaya starina*, 1882. Tom IV. Noyabr', dekabr'. P. 9-38.
11. Davniy ukrayins'kyi humor ta satyra. (1959). Uporyadnyk, vstupna stattya ta prymitky L. Makhnovets'. Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oyi literatury. 496 p.
12. Zholtovs'kyi Pavlo. Ukrayins'kyi zhyvopys XVII—XVIII st. Kyiv : Naukova dumka, 1978. 327 p.
13. Ivashchenko-Dzvinkovyy Hryhoriy. Nekhay kozyryt'sya. Hral'ni karty v istorychnomu i kul'turnomu kontekstakh. Dnipropetrovs'k : Art-Pris, 2004. 208 p., il.
14. Kulish Panteleymon. *Povne zibrannya tvoriv*. Naukovi pratsi; Publitsystyka. Kyiv : Krytyka, 2015. Т. III: Zapysky o Yuzhnoy Rusy: [U 2 kn.]. Uporyad., stattya, koment. Vasyl' Ivashkiv. Kn. 1. 416 p., il.
15. Likhachev D. S., Panchenko A. M., Ponyrko N. S. Smekh v Drevney Rusi. Leningrad : Nauka. 1984. 295 p.
16. Logvin Grigoriy. Ukrainskoye iskusstvo X-XVIII vv. Moscow : Iskusstvo, 1963. 292 p.
17. Markevich N. Obychai, pover'ya, kukhnya i napitki malorossiyan. Kyev : Dobrovol'noye obshch-vo lyubiteley knigi USSR, 1991. 174 p.
18. Milyayeva L. S. Iskusstvo Ukrainy, Zhivopis', grafika. *Istoriya iskusstva narodov SSSR XVII-XVIII vekov*. Moscow : Izobrazitel'noye iskusstvo, 1976. Tom IV. P. 159 - 224.
19. Petrov N. Starinnyy Yuzhno-Russkiy teatr. *Kiyevskaya starina*, 1882. Tom IV. Noyabr', dekabr'. P. 438-481.

20. Svit ochyma narodnykh myttsiv. Ukrayins'ke narodne malyarstvo XIII-XX stolit'. (1991). Al'bom. Avtory-uporyadnyky: V.I. Svyentsits'ka, V.P. Otkovych. Kyiv : Mystetstvo. 304 p.

21. Evarnitskiy D. I. (Yavornitskiy D.I.). Zaporozh'ye v ostatkakh stariny i predaniyakh naroda. S-Pb. : Izdaniye L.F. Panteleyeva, 1888. Ch. 1, 2. 447 p.

LAUGHING CULTURE OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN PICTURES OF «THE KOSSACK MAMAY» TYPE

Bushak Stanislav – Graduate student of the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, Ukraine

Laughter is one of the most common and, at the same time, the most mysterious emotions in the culture of human civilization. Laughter is known to all peoples of our planet without exception, regardless of the very different level of their civilization – intellectual, industrial and technological development. At the same time, each nation has its own peculiarities of laughter perception, or its own national culture of laughter. An organic and multifaceted sense of humor is a bright feature of the Ukrainian national character. This is evidenced by a long list of the names of outstanding masters of laughter in Ukraine, of whom Ukrainian culture is proud.

These are Hryhoriy Skovoroda, Mykola Gogol, Stepan Rudanskyi, Ostap Vyshnya, Pavlo Glazovy and many other novelists and poets. Laughter has many shades, it manifests itself in a very wide range of emotional manifestations – from cheerful and happy to sad and tragic. Laughter can be both empty (people call it «stupid laughter») and deep, philosophical, prophetic. Not only writers know the secrets of laughter, but also artists of fine arts – painters, graphic artists and even sculptors. Among them are the graphic artist Anatolii Bazilevich, the painter Leonid Kovriga, the sculptors Volodymyr Shchur and Volodymyr Chepelyk, and others. The article examines the peculiarities of the laughing culture of Ukrainians, which is present in folk paintings such as «Cossack Mamai». Several well-known paintings of the «Cossack Mamai» type were analyzed, in which elements of humor and satire were recorded. The national specificity of the laughter of these works, which were very popular among Ukrainians during the 18-21 centuries, was revealed.

Key words: folk painting, cossack Mamai, laughter in art, humor and satire, masters of laughter.

UDC 7.038.6

LAUGHING CULTURE OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN PICTURES OF «THE KOSSACK MAMAY» TYPE

Bushak Stanislav – Graduate student of the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, Ukraine

Formulation of the problem. The author wants to find out how the sense of humor characteristic of Ukrainians found its manifestation in the corpus of Ukrainian folk paintings such as «Cossack Mamai». The task of the research is to establish which specific features of laughter are most characteristic of these works, which are one of the unique phenomena of Ukrainian culture.

Research methodology. The methodology is based on the identification among the corpus of paintings of the «Cossack Mamai» type of works that have a characteristic – humorous or caricature-grotesque sharpness of their figurative interpretation. At the same time, the interpretation of the images of the main character of the works (a Cossack-musician) and other characters who accompany him are analyzed and compared. These actors are depicted in two parallel planes – visual (plastic) and literary (poetic).

Scientific novelty. Taking into account the fact that folk paintings of the «Cossack Mamai» type are still very little researched from the point of view of studying the specific features of their laughing culture, our modest scientific article has a noticeable scientific novelty. In fact, this article is the first to investigate this problem.

The purpose of the article is to solve an important scientific problem – to find out what role the elements of the laughing culture of Ukrainians play in the creation of the epic image of the Zaporozhian Cossack (Mamai), Mamai is a favorite hero of the Ukrainian people already during the last four centuries of its history (from 18 th to 21 th centuries). Laughter culture is considered in two main varieties of its manifestation – worldview-elevated and rude-base.

Practical use. The existing research is a modest contribution to the identification of factors that influenced the formation of the unique emotional and mental identity of the Ukrainian people and the formation of its national character. First of all, this concerns the sense of laughter, which plays an important role in creating a complete image of the hero of Ukrainian folk paintings – the Cossack Mamai.

Prospects for further research. Considering the fact that the image of «Cossack Mamai» continues to be very popular among the Ukrainian people in the 21 st century, the study of the peculiarities of the laughing culture of these pictures has a very great perspective.

Key words: folk painting, cossack Mamai, laughter in art, humor and satire, masters of laughter.

Надійшла до редакції 27.04.2023 р.